

Potansiyeli Tahayyül Etmek: Agamben'in Bartleby'si

Hasan Bahadır Türk

Özet: Bu makalenin amacı Giorgio Agamben'in, Herman Melville tarafından yazılmış bir metin olan, Bartleby okumasını tartışmaktır. Bunu yaparken, Aristoteles'in potansiyel kavramına dair tartışması teorik kalkış noktası olacaktır. Bu eksenden hareketle makale Agamben'in Aristoteles'in potansiyel kavramına yaklaşımını nasıl açıkladığına ışık tutmaya çalışacaktır. Makalenin ana argümanı; Agamben'in Bartleby'sinin, Aristoteles'in edimselin potansiyele olan önceliğine vurgu yapan perspektifini ters yüz ettiği'dir.

Anahtar Kelimeler: Agamben, Bartleby, Aristoteles, potansiyel, edimsel

Imagining The Potential: Agamben's Bartleby

Abstract: The aim of this article is to discuss Giorgio Agamben's reading of Bartleby, a text written by Herman Melville. In so doing, Aristotle's debate concerning the concept of potentiality will be a theoretical point of departure. Moving from this axis, the article will attempt to shed light upon how Agamben explicates Aristotelian approach to the concept of potentiality. The major argument of the article is that Agamben's Bartleby inverts Aristotle's perspective that puts an emphasis on the priority of actuality over potentiality.

Keywords: Agamben, Bartleby, Aristotle, potentiality, actuality

Giriş

Herman Melville'in (1819-1891) 1853 yılında Putnam's Monthly'de yayımlanan ve Belge'nin (2014, s. 85) ifadesiyle yayımlandığı dönemde dünya edebiyatında "kendisi ile aynı cümle içinde anılacak bir roman ya da hikâye bulunmadığı söylenebilecek" öyküsü Bartleby, on dokuzuncu yüzyılın New York'unda, Wall Street'teki ofisinde, "en iyi yaşam en kolay olanıdır" prensibini benimsemiş tecrübeli bir avukatın tanıdığı "en garip kâtip" olan Bartleby'e dair anımsadıklarını merkeze alır. Öykü; daha çok tapu ve tahvil işleriyle ilgilenen ve mühürdarlık görevini ifa etmeye çalışan avukatın, yanında çalışan üç kişiye bir dördüncüsünü ekleme kararı ile açılır. Yeni bir yazıcı alımı için verilen ilana başvuran kişi, öyküye adını veren Bartleby'den başkası değildir. Bartleby başlangıçta

Türk, Hasan Bahadır. (2017). Potansiyeli Tahayyül Etmek: Agamben'in Bartleby'si. *Kilikya Felsefe Dergisi* (1). ss. 61-74.

“gün ışığında, mum ışığında, gece gündüz” çalışır. Anlatıcının deyişiyile “sessiz, solgun, makine gibi yazıp durur.” Ancak Bartleby’nin işe başlamasının üçüncü gününde tuhaf bir şey olur. Anlatıcıyı anlattığı şeyin olağanüstülüğüne ikna edecek olayların başlangıcı olan bir şeydir bu. Bartleby’i “kısa bir sözleşmeyi kendisiyle birlikte denetlemesi” için çağıran avukat beklemediği bir yanıt alır: “Yapmamayı tercih ederim.” Avukatın bu beklenmedik yanıt karşısındaki şaşkınlığı kayda değerdir ve fakat ne yapacağını tam olarak kestiremez: “Davranışlarında en ufak bir rahatsızlık, öfke, sabırsızlık veya densizlik, yani en basit insanca bir duygu görseydim, kusursuz bir şiddetle kovardım yazıhanemden.” Bartleby sonraki günlerde de kendisine verilen işleri hep aynı kalıbı kullanarak reddeder: “Yapmamayı tercih ederim.” Bartleby’de işverenini şaşırtan, çaresiz bırakan hatta “huzurunu kaçıran” bir şeyler vardır. Mesela ofisini terk ettiği görülmemiştir, sadece zencefilli çörekle beslenmektedir ve işverenin tüm çabalarına rağmen sinir bozucu sakinliğinden ödün vermez. Hep aynı cevabı verir, işvereni ile olan diyalogları aşağı yukarı hep aynı şekilde ilerler: “-Bartleby, dedim, bu evrakların kopya edilmesi bittikten sonra, beraber oturup karşılaştıracamız. -Yapmamayı tercih ederim.” Bartleby sadece işvereninden gelen işe yönelik talepleri değil, onun kişisel yakınlık kurma çabalarını da boşa çıkarır. Tekrar etmekten bıkmadığı cevabının altını çizer hep. Nerede doğduğu ya da kişisel özellikleri hakkında bir açıklama yapmamayı tercih eder. Bir süre sonra onun sıkça kullandığı bu “tercih” sözcüğü hem işverenin hem çalışanların diline de sirayet eder. Bartleby bir gün evrakları kopyalamaktan, yazı yazmaktan tamamen vazgeçtiğini açıklar. İşveren için artık karar vakti gelmiştir. Bartleby’i olabildiğince nazik bir dille kovan işveren, ertesi gün Bartleby’nin yazıhaneyi terk etmemeyi tercih ettiğini görür. Bir noktadan sonra artık işveren, Bartleby’nin “Yüce Tanrı tarafından, onun gibi bir ölümlünün anlayamayacağı yüce bir amaçla gönderildiği”ni düşünmeye başlar. Yazıhaneye gelen meslektaşlarının ve müşterilerinin, Bartleby’nin tuhafıklarını keşfetmesi uzun sürmeyince anlatıcımız Bartleby’den kurtulmak için yazıhanesini başka bir yere taşımak zorunda kalır. Bartleby ise eski yazıhanede kalmaya devam eder, yazıhanenin yeni kiracıları onu oradan çıkarmayı başarsalar da Bartleby tekinsiz bir hayalet gibi binanın girişinde ve merdivenlerinde yaşamaya başlar ve herkesi tedirgin eder. Bartleby’i ikna etmeye çalışan eski işveren ona türlü işler teklif etse de Bartleby bunların hiçbirini yapmamayı tercih ettiğini söyler. Aslında o, kendi deyişiyile, “yerleşikliği seven” ve hiç de “güç biri olmayan” biridir. Nihayetinde Bartleby, yazıhanenin sahibi tarafından yapılan bir şikâyet üzerine Tombs tutukevine götürülür. Bu tuhaf çalışanını orada ziyaret

eden anlatıcı, Bartleby'nin bir şeyler yememeyi tercih ettiğini öğrenir. Öykünün sonunda onu bir "duvar dibine tuhafça sıkışmış, dizleri karnına çekik, kafası soğuk taşlara yaslı, bir yanına yatmış" halde bulur. Bartleby'nin bu dünyadaki tuhaf ve hüzünlü macerası artık bitmiştir (Melville, 2008, s. 13-62).

Bu kısa çalışmanın amacı; Giorgio Agamben'in, yukarıda genel akışına işaret edilen, Bartleby öyküsünü okuma stratejisine dair tasvir edici bir çerçeveye çizmektir. Bu çerçevede Kevin Attell'in (2009, s. 49) "modern felsefede bir Rorschach testi" olduğunu vurguladığı Bartleby metni üzerinden Agamben'in devreye soktuğu potansiyel kavramının anlamı ve içeriği eleştirel bir perspektif üzerinden genel hatlarıyla tartışılmaya çalışılacaktır.

Agamben'in Bartleby okuması: Potansiyelin anlamı

İtalyan düşünür Giorgio Agamben çağımızın en önemli siyasal düşünürlerinden biri olarak kabul edilebilir. Agamben'in zorlu metinleri zaman zaman Robert Walser ya da Franz Kafka gibi isimlere açtığı parantezlerle de öne çıkar. Edebiyatın Agamben düşüncesi içindeki konumuna dair bir başka örnek ise Herman Melville'in Bartleby öyküsünde saklıdır. Agamben bu öyküyü heyecan verici bulur ve öykünün merkezine potansiyel kavramını yerleştirir. Birazdan da tartışılacağı üzere Agamben'in Bartleby'ye atıfta bulunduğu metinleri onun aynı zamanda potansiyel kavramına dair geliştirdiği perspektifin de uzantısıdır. Bu perspektifin genel özelliklerini tartışırken işaret edilmesi gereken ilk husus, Agamben'in potansiyel olana dair tartışmasının merkezinde yer alan figürün Aristoteles olduğudur.

Agamben'in (2001, ss. 64-67) Aristoteles'in potansiyel nosyonuna yaklaşımında önemli bulduğu noktaları tartışırken işaret ettiği temel metin Metafizik'tir (1046a, 1047a, 1050b). Agamben'in işaret ettiği pasajlara daha yakından bakıldığında Agamben'ci potansiyel yorumunun; Aristoteles'in (1996, s. 399) potansiyel ile edimsel arasında inşa ettiği farklılığın üzerine kurulduğu, bir başka deyişle "kuvve ve fiilin farklı şeyler oldukları"na yapılan vurguya yaslandığı söylenebilir. Bu bağlamda "bir şey, var olma gücüne (kuvvesine) sahip olabilir ama var olmayabilir; var olmama gücüne sahip olabilir, ama var olabilir." Anlaşılacağı üzere buradaki haliyle potansiyel aynı zamanda bir güç sorununa işaret eder. Zira edimsel yahut fiile geçmemiş potansiyel, özü itibarıyla potansiyel ile ilintili gücün

açığa çıkmasının mümkün olduğunu gösterir.

Yine Aristoteles'in (1996, s. 399) deyişiyile, "eğer bir varlığın oturma gücü varsa ve oturuyorsa, bilfiil oturuyor olması bu varlık için hiçbir imkânsızlık içermez." Benzeri bir hatta Aristoteles (1998: 23) erdemleri edinme biçiminden bahsederken "onları edinebilecek doğal bir yapımız" olduğunu, "alışkanlıkla da onları tam olarak geliştirebileceğimizi" işaret eder. Dolayısıyla burada olanak ya da imkân halinin edimsellik ile iç içe bir biçimde belirlendiği düşünülebilir. Sözgelimi "öğrenmekte olan kişi, bir olanak halinden başka bir olanak haline geç(er) ("bilgiye sahip olan ama kullanmayan kimse bir biçimde olanak halinde 'bilgili'dir, ama bu olanak halinde öğrenmeden önceki gibi değildir"), bu durumda olunca da bir engel olmazsa, etkinlik halinde olur ve onu kullanır, yoksa o [kendi olanaklılığının] tersi durumda olur" (Aristoteles, 2014a, s. 359).

Agamben (1999b, s. 177) Aristoteles'in potansiyellik ve edimsellik (kuvve ve fiil, dynamis/dunamis ve energieia) arasında kurduğu karşıtlığın Batı felsefesi ve bilimine miras kalmış bir karşıtlık olduğunu vurgular. Bu bağlamda bir kez daha Aristoteles'in (1996, s. 403) edimseli ya da fiili, "bir şeyin gerçekte var olması durumu" olarak tanımladığını ve bu paralelde söylediklerini anımsamak gerekebilir: "O halde fiil, bina yapanın bina yapma yetisine sahip olana, uyanık olanın uyuyana, görenin gözleri kapalı olan ancak görme duyusuna sahip olana, maddeden ayrı olanın maddeye, mamul olanın işlenmemiş olana göre olan durumudur. Fiil adını bu farklı ilişkilerde birinci ögeye verelim, diğer öge ise kuvvedir." Burada potansiyeli tanımlayan şeylerden biri edimsele geçiş imkânına yönelik olarak sahip olduğu güçtür. Aristoteles'in (2014b, s. 95) "duyumlama yetisinin bilfiil değil; fakat sadece bilkuvve var olduğu"na değinirken duyumlama yetisine dair verdiği "yakan bir şey olmadan kendiliğinden yanmayan yanabilir nesne" örneği potansiyelin işleyiş mantığını anlamak için önemlidir.

Bu açıdan David Ross'un (2011, s. 277) da işaret ettiği gibi Aristoteles potansiyeli iki ana anlam özelinde ele alır: "Bunlardan biri kelimenin Yunan dilinde alışlagelen anlamı, yani bir şeyin başka bir şeyde herhangi bir cinsten bir değişme meydana getirme 'kuvvet'i, gücüdür. Aristoteles'in özellikle ilgilendiği diğer anlam ise bir şeyin bir halden diğer bir hale geçebilme gücüdür." Kevin Attell (2009, ss. 39-40) ise potansiyel ve edimsel kavramları üzerinden Antonio Negri ve Giorgio Agamben'in biyopolitikaya yaklaşımları meselesini tartışırken Aristoteles'in kullandığı

haliyle potansiyel kavramının söz konusu tartışma özelinde iki ayrı anlam üzerinden bir sınırlandırmaya tabi tutulabileceğine işaret eder ve bu noktada “imkân ve kapasite” anlamlarına atıfta bulunarak Agamben’in potansiyel kavramını imkân anlamından uzakta, “bir şeyin olma ya da yapma kapasitesi” olarak kullandığının altını çizer.

Agamben (1999b, s. 179) Aristoteles’in iki potansiyellik türü arasında yaptığı ayrıma değinirken, bunlardan birinin örneğin “bir çocuğun devlet başkanı olabileceğini söylediğimizde kastettiğimiz türden” bir genel (generic) potansiyelliğe; diğersinin ise –ki Agamben’e göre Aristoteles’i asıl ilgilendiren potansiyellik biçimi budur- belirli bir bilgi türüne ya da beceriye ait (“bir mimarın bir binayı inşa etme potansiyeli, bir şairin şiir yazma potansiyeli” vb.) bir potansiyelliğe işaret ettiğine değinir. Agamben’in bu ikili ayrımı, Aristoteles’in *Metafizik*’te yaptığı etkin kuvve-edilgin kuvve ayrımının bir çeşitlemesi kabul edilebilir. Zira Aristoteles’e (1996, ss. 394-395) göre “edilgin varlıkta onun bir başka varlığın veya bir başka varlık olarak kendisinin fiiline uğramayı kabul etmesi anlamında”, yani “fiile uğrayanda”ki veyahut nesnedeki haliyle edilgin kuvve (“Yağlı olan yanabilir”) ile faildeki haliyle etkin kuvve (“yapı sanatı”) arasında bir ayrım söz konusudur. Bu çerçeveden hareketle İbn Rüşd (2013, ss. 1, 71) “Aristoteles’in *Metafizik* ilmi konusundaki eserlerinden ilmi sözler ayıklayıp çıkarmak” gayesi ile kaleme aldığı şerhinde etkin kuvveyi, “başkasında fiil yapanlar”, edilgin kuvveyi ise “başkasından etkilenme özelliğine sahip” olanlar olarak sadeleştirir.

Agamben (2009, s. 59) bir başka yerde Aristoteles’in potansiyel fikri ile çalışma faaliyeti arasında bir bağ kurar ve “potansiyelin bir yandan *potentia passivita*, yani pasiflik, saf ve neredeyse sonsuz bir sabretme hali” olduğunu, öte yandan da bir “*potentia activa*, yani aktif potansiyel, önu kesilemeyen harekete geçme dürtüsü, eylem itkisi” olduğunu vurgular. Ancak nihayetinde potansiyel kavramı olanaklı olana ve olanaklı olmayana birarada işaret eder. Bu minvalde Aristoteles’e (2015, s. 101) göre “adaletsiz kişinin yapabildiği her şeyi adaletli kişinin yapma olanağı vardır, kısaca olanaksızlık kavramı, olanak kavramı içinde bulunur.” İbn Rüşd (2013, s. 24) de yine bu bağlamda “bil’kuvve”yi “varolmayan”, “bil’fiil”i ise “mevcud olan” olarak niteler ve şunları söyler: “Kuvve bir yönden de yokluktur. Ancak bu yokluk, gelecekte yok olma özelliği bulunabilecek türden bir yokluktur.”¹ Agamben (2012, ss. 52-53) bu

¹ İbn Rüşd (2013, ss. 22-23) “kuvve ve fiil”, potansiyel ve edimsel arasındaki farka işaret ederken özellikle Aristoteles’teki haliyle potansiyelin çok anlamlılığına işaret eder: “(..) Biz deriz ki ‘kuvve’ lafzı değişik anlamalarda kullanılır: 1. İster tabii olsun ister düşünsel olsun hareket

çerçeveden hareketle “eğer her güç hem olma, hem olmama gücü ise”, diye yazar, “eyleme geçiş ancak kendi olmama gücünü eyleme taşıyarak mümkün olur.”

Bu temelde Agamben (1999b, ss. 182-183) Aristoteles’in potansiyel nosyonuna dair tartışmasından hareketle özgürlüğün potansiyellik ile olan bağına değinir. Burada özgürlüğün kökü potansiyelin dipsizliğinde saklıdır. Zira potansiyel temelinde insanlar ve diğer yaşayan varlıklar arasında önemli bir fark söz konusudur. Yapabilirlikleri sadece kendi potansiyellerine bağlı olan diğer yaşayan varlıkların yalnızca “şunu ya da bunu yapabilmeleri” mümkündür, oysa insanın potansiyel olmama halinde (impotentiality) de bir yapabilirliği mevcuttur. Bu açıdan “insan potansiyelliğinin muazzamlığı, insanın potansiyel olmama halinin derinliği ile ölçülür.” İşte bu nedenle “Özgür olmak basitçe şunu ya da bunu yapma gücü olmadığı gibi yine basitçe şunu ya da bunu yapmayı reddetmek gücüne sahip olmak da değildir. Özgür olmak, (...), potansiyel olmama haline muktedir olmak, mahrumiyetiyle ilişkide olmaktır.”

Agamben (2009, ss. 60) için “yazmayı bırakmış bir kâtip olan Bartleby” bu açıdan “mesihçi gerilimin tersine döndüğü ya da daha doğru bir ifadeyle kendi ötesine geçtiği” bir örnektir. Esasen Agamben’in yaklaşımını belirleyen Aristoteles’ci potansiyel tartışması özelinde öne çıkan şey, Attel’in (2009, ss. 41-42) de belirttiği gibi, Aristoteles yorumcularının ve çevirmenlerinin çoğunluğu tarafından “dunamis’in inkarı/reddi” anlamında düşünülen ve daha çok “imkansızlık ya da yetersizlik” olarak kavranan adunamia kavramı ve bu kavramın bizatihi Agamben tarafından “yapmama/olmama potansiyeli” veyahut kapasitesi (impotenza) olarak formüle edilmesidir. Burada adunamia, dunamis’in “kurucu karşı”sı olarak somutlaşır, bir başka deyişle impotenza, potansiyelin bir parçası olarak karşımıza çıkar. Bu okuma stratejisinin sonraki adımı adunamia’ya atfedilen önem üzerinden edimsel olanın ikincil bir konuma yerleştirilmesidir.

ettirici olmak bakımından başkasını hareket ettiren şeyler için kuvveler denilir. ‘Ateş ısıtır, doktor iyileştirir’ sözleri gibi. Kısaca bütün yapıcı failerde bu kullanılır. 2. Hareket ettirici kuvvelerin karşılığı olarak başkasından dolayı hareket eden şeyler için de kuvve lafzı kullanılır. 3. Bazen de zatında hareket ilkesi olan şeyler için kullanılır ki, tabiat sanattan bu noktada ayrılır. 4. Kuvve bazen iyi yapılan fiiller için de kullanılır. Örneğin falancada söz söyleme, yürüme ve insanın yetenekli olmakla nitelendiği benzer şeylerde kuvvesi vardır denilir. 5. Nitelik kategorisinde anlatıldığı gibi, infiali zorlukla, fiili ise kolaylıkla olan şeyler için de kuvve kullanılır.” İbn Rüşd aynı yerde tüm bu kullanımların esasen “bir tür teşbih yoluyla” kullanıma işaret ettiğini, “felsefecilerin kullanımında”ki haliyle kuvvenin anlamının “bil’ fiil varolmaya kendisiyle hazır ve kabul edici olunan şey”e tekabül ettiğini belirtir.

Edimselin ikincilleştirilmesi olarak Agamben'in potansiyel yorumu ve Bartleby

Agamben (2001, s. 64) Aristoteles'te "potansiyelin hem edimselden önce geldiğine ve edimseli belirlediğine hem de özde edimselle tabi kaldığı"na değinirken Aristoteles'in "her zaman potansiyelin kendi özerk varoluşuna büyük önem verdiğini" vurgular. Bununla birlikte Aristoteles'te (1996, ss. 408-409) "bilkuvve olanın, bilfiil hale geçmesi mümkün olan" şeklinde tanımlanması açısından tanım bakımından, bilkuvve olandan önce bilfiil bir varlığın önce gelmesi temelinde zaman bakımından, ereksellik düzleminde ve meydana geliş düzleminde ("harp çalmış olmaksızın harp çalgıcısı olmak imkânsızdır") töz bakımından² fiilin daima kuvveden önce geldiği hatırlandığında Agamben'in; Aristoteles'in potansiyele atfettiği değeri edimselin aleyhine bir biçimde yorumladığı iddia edilebilir. Agamben'in Bartleby okumasının ya da bir figür olarak son derece önemsedığı Bartleby'sinin ayırt edici özelliği, köklerini Aristoteles'ten alan bir potansiyel tartışması ekseninde düşünülmesi ve fakat bu köklere sadık kalmayan bir biçimde edimsel olanı ikincilleştiren bir biçimde potansiyel olana kurucu bir anlam atfedilmesidir.

Bu manzaradan hareketle Agamben'in Bartleby'si, Aristoteles'in fiili ya da edimsel olanı önceleyen yaklaşımının uzağında yer alır. Nitekim Ross'un (2011, ss. 278-280) da belirttiği gibi Aristoteles'te söz konusu olan daima "fiilin önceliği" dir ve bu ekseninde "kuvve hiç şüphesiz her yerde ve her durumda fiili gerektirir ve kaynağını fiilde bulur." Ya da İbn Rüşd'ün (2013, s. 80) deyişiyle ifade etmek gerekirse, "kuvvenin kendiliğinden fiile çıkma yeterliliği yoktur." Bu çerçeveden bakıldığında Agamben'in Aristoteles'ci potansiyel-edimsel kavram çiftine yaklaşımında ibre edimselliğe değil, potansiyel kavramının kendisine kaymış gözükmektedir ve bu haliyle Agamben'in perspektifi neredeyse "edimsellikten tamamen kopmuş bir potansiyellik", "saf bir potansiyellik" temalarına yönelmiştir (Attell, 2009, s. 41).

Bu bağlamda Agamben için potansiyeli bir imkâna dönüştüren şey onun sonsuz bir mümkünlik alanı olmasıdır. Mümkün olan ise "var olma imkânına sahip olduğunun söylenmesi doğru olandır" (Aristoteles,

² Aristoteles'e (1996, s. 409) göre "fiil, bir erektir ve kuvve bir erek için tasarlanmıştır. Gerçekten hayvanlar görme yetisine sahip olmak için görmezler, görmek için görme yetisine sahiptirler; aynı şekilde bina yapma sanatına bina yapmak, temaşa etme yetisine temaşa etmek için sahibizdir, yoksa temaşa etme yetisine sahip olmak için temaşa etmeyiz."

1996, ss. 264-265). Bu düzlemde potansiyel sorunu bir varolmak sorununa bağlanır. Zira Aristoteles'in (2014a, s. 123) anımsattığı üzere "varolmak çok anlamda olduğundan 'gündüz var', 'yarış var' gibi, yani (onu) hep değişik süreçlerde anlamalıdır" ("aslında bunlarda hem olanaklılık hem etkinlik söz konusu; nitekim 'Olympiat Oyunları var' demek hem 'olması olanaklı' demek, hem de 'gerçekten yapılmakta' demek")."

Bu çok anlamlı varolma sorunu üzerinden Aristoteles için her etkinlik, kendinde bir oluş süreci olarak potansiyeli görünür kılar. Zira etkinliğin sonucu olarak ortaya çıkan şeyde mümkün olan açığa çıkmış olur. Bu noktada Aristoteles'in (1998, s. 189) Nikamakhos'a Etik'te söyledikleri hatırlanabilir: "Herkes için varolma tercih edilecek, sevilecek bir şey, biz 'etkinlikle' varız (yaşamakla, eylemekle); bir eser ortaya çıkararak kişi bir biçimde etkinlik içinde. Eserini sever, çünkü varolmayı sever, bu da doğal bir şey; nitekim olanak halinde varolanı, eser etkinlik halinde kılmakta."

Aristoteles'in potansiyelin çok anlamlılığına ve belirsizliğine yaptığı vurgu, Agamben'in çalışmalarını belirleyen temel eğilimlerden biri olarak siyasal teolojiye duyulan ilgi üzerinden derinliğini artırır. Potansiyelin Agamben'deki haliyle Bartleby öyküsünün merkezine yerleşmesi, bir siyasal ilahiyat tartışması ile de ivme kazanır. Bu minvalde Agamben (1999a, ss. 254-255) Ortaçağ ilahiyatçılarının "Tanrının her şeyi yapabilmesi anlamındaki" potentia absoluta, ile "Tanrının kendi iradesine uygun olan şeyi yapabilmesi" anlamında potentia ordinata arasında yaptığı ayrımı değinir ve Bartleby'nin "yapmamayı tercih etmek" yönündeki formülünün yapabilir olmak ile istekli olmak arasında, potentia absoluta ile potentia ordinata arasında bir ilişki kurma olasılığını yok ettiğini savunur. Bartleby'nin kafa karıştırıcılığı aynı zamanda bu olasılığın yokluğunun da bir sonucudur. Siyasal teoloji refleksini harekete geçiren bu yokluğu daha iyi kavrayabilmek için Agamben'in sözünü ettiği kavram çiftinin tarihsel evrimine kısaca göz atmak yerinde olacaktır.

Mika Ojakangas (2012, s. 506) Carl Schmitt'in kavramsallaştırdığı haliyle anayasa yapıcı iktidar ile ortaçağ teolojisinde tasvir edildiği haliyle Tanrı'nın kudreti arasındaki koşutluğa dikkat çekerken; "anayasa yapıcı iktidarın tüm normatif bağlardan azade olması gibi Tanrının potentia absoluta'sının da söz konusu bağlardan uzak" olduğunu vurgular ve fakat Schmitt'yen anayasa yapıcı iktidarın aksine Tanrı'nın potentia absoluta'sının ortaçağ teolojisinde aslında ilahi eylemin belirli bir biçiminin tasviri olarak" dolaşıma sokulmak istenmediğine dikkat çeker.

Ojakangas (2012, ss. 508-509) Yunanca'da Tanrı'nın pantokrator olarak her şeye kadir olmasının daha çok kuvvet (kratos) temelinde tanımlandığını, oysa kavramın Latince'ye çevrilirken dönüştüğü omnipotens sözcüğünün bundan daha derin bir anlam ifade ettiğini, bu haliyle Tanrı'nın aynı zamanda kendisi için uygun/mevcut tüm olasılıklara sahip olan (ki Ojakangas'a göre bu haliyle kavramın Yunanca'daki karşılığı pantodynamos olacaktır) anlamına geldiğini vurgular. Bu temelden hareketle Ojakangas (2012, ss. 510-514) potentia absoluta ile potentia ordinata ayrımının ortaya çıkışına ve gelişimine değinirken potentia absoluta'nın Tanrının her şeye muktedir oluşuna, her şeyi yapabilir oluşuna işaret ettiğine, bu haliyle açık ve sonsuz bir olasılık çizgisine atıfta bulunduğu; potentia ordinata'nın ise Tanrı'nın olmasını buyurduğu düzen içindeki konumuna vurgu yaptığına ve burada olasılıkların Tanrı tarafından belirlenmiş bir düzende sınırlanmış olduğuna dikkat çeker. Ojakangas, potentia absoluta'nın onüçüncü yüzyılın üçüncü çeyreğinden itibaren Papanın konumunu güçlendirecek bir biçimde kilise hukukçuları ve Duns Scotus gibi figürler tarafından bir "saf olasılık" alanı olmaktan çıkıp "somut eylem alanı" olarak düşünüldüğüne de değinir. Bu düşünce çizgisinden itibaren mesele "Tanrının kendi yarattığı düzenin dışında hareket edebileceği"nden hareketle "papanın da kendi koyduğu yasaların dışına çıkabileceği" şeklinde bir meşrulaştırma sorununa dönüşmüştür.

Agamben'in Bartleby'i potentia absoluta ile potentia ordinata arasında bir ilişki kurma olasılığını yok eden bir figür olarak sunmasındaki sorun, Agamben'ci potansiyel perspektifinin Aristoteles düşüncesinde edimselin birincil konumunu bastırmasına benzer bir soruna işaret eder. Agamben, Bartleby'nin "yapmamayı tercih etmek" konusundaki kurucu eğiliminin aslında yapabilir olmak ile istekli olmak arasında daha doğrudan bir ilişki kurmak anlamına geldiğini iddia etmenin de mümkün olup olmayacağını sorgulamaz. Oysa Bartleby, öykünün akışı içinde düşünüldüğünde çok başarılı olduğu yazma eylemini de yapmamayı tercih eder öncelikle. Bir başka deyişle, Bartleby'nin istekli olduğu şey, yapabilir olduğu şeyi yapmamaktır. Üstüne üstlük Bartleby'ye başta işvereni olmak üzere çevresindekilerin önerdiği şeylerin hepsi onun esasında yapabileceği, bir anlamda mutlak anlamıyla kudret sahibi olduğu şeylerdir (kopyalara göz atmak, postaneye gitmek, işten ayrılmak, yazıhaneyi terk etmek, yemek yemek gibi). Bir başka deyişle Bartleby öykünün akışı içinde bir tür potentia absoluta sahibidir zaten. Her şeyi yapabilir. Ancak o "yapmamayı tercih ederek" kuvvetini iradesinin, bir anlamda potentia ordinata'sının alanında bekletmeyi seçer. Bartleby, Agamben'in iddia ettiği gibi, iki

potansiyellik arasındaki ilişkiyi reddetmez ve fakat yeniden kurar.

Bu noktadan hareketle Deleuze, Hardt ve Negri ile Žižek'in Bartleby okumalarını çok kısaca ve genel hatlarıyla anımsamak sözünü ettiğimiz yeniden kurma eyleminin niteliğine işaret edebilmek açısından faydalı olabilir. Gilles Deleuze (2007, s. 91) "Yapmamayı tercih ederim" ("I PREFER NOT TO") formülünün ne bir olumlama, ne de bir olumsuzlama olduğu"na değinir ve Bartleby'nin "reddetmeyen" ve fakat "kabul de etmeyen" pozisyonuna dikkat çeker.³

Hardt ve Negri (2003, s. 216) de bu doğrultuda aslında Bartleby'nin "şu ya da bu işe itiraz etmediği gibi, işi reddetmek için herhangi bir gerekçe de sunmadığı"nu vurgular; Bartleby'nin "karşındakini çaresiz bırakan" tutumundan söz eder, onun "salt edilgenliği ve her tikelliği reddedişiyle bir genel varlık figürü⁴, olduğu gibi varlık, başka hiçbir şey olmayan varlık örneği sunduğu"nu belirtir, Bartleby'nin reddinde "bir özgürlük politikasının başlangıç noktasını" görür ve fakat "kendi başına reddin boşluğu"na, "otoriteden kaçış çizgi(si)nin tamamen yalnızlık üzerine kurulduğu"na dikkat çekerler. Hardt ve Negri'ye göre yapılması gereken "ancak bir tür toplumsal intihara yol açacak" olan "politik anlamda kendi başına ret" değil, "reddin çok ötesine geçen yeni bir toplumsal beden yaratmaktır."

Anlaşılabileceği üzere Hardt ve Negri'nin buradaki perspektifi, Agamben'in Bartleby üzerinden geliştirmek istediği perspektif ile örtüşmez. Nitekim Antonio Negri de kendisiyle yapılan bir mülakatta Giorgio Agamben'in Homo Sacer (2001) özelindeki tezlerini eleştirirken Agamben'in Bartleby ile ilgili yazısını da son derece "sinir bozucu" bulduğunu belirtir ve Deleuze'ün Bartleby üzerine yazdığı metin ile Agamben'in yazdığını birbirine son derece zıt görür (Casarino ve Negri, 2004, s. 175) Bir başka yerde ise Agamben düşüncesinde biyopolitik perspektifin "üretimi dışlayan", yaratıcı ve kurucu dinamikleri

³ Buradaki "yapmamayı tercih etmek" şeklindeki formülün tam olarak ne rıza göstermeye ne reddetmeye işaret ettiğine yönelik bir başka değerlendirme için bkz. De Boever, 2006, s. 143. Yeri gelmişken, Alain Badiou'nun (2000, s. 69) Deleuze'ün "düşünce kahramanlarından biri"nin Melville'in Yazıcı Bartleby'si olduğu yönündeki hatırlatmasını da bu noktada zikrederim.

⁴ Esasında Hardt ve Negri'nin tespiti –ilgili yerde atıfta buldukları- Deleuze'ün geliştirdiği bir fikre yaslanır. Nitekim Deleuze (2007, ss. 95-96) Bartleby'nin "gönderimsiz, iyeliksiz, özgülsüz, niteliksiz, özelliksiz insan" olarak onun "geçmişsiz, geleceksiz, anlık" haline dikkat çeker ve "I PREFER NOT TO" formülünün "tersten de okunabileceğini" ileri sürer: "Kaçınılmaz tümleyen olan I AM NOT PARTICULAR, özel değilim şeklinde."

gözardı eden bir tür “negatif ontoloji”ye dönüştüğünü, “metafiziğin daimi bir dispoitifini” haline geldiğini vurgularken Bartleby örneği özelinde Agamben’in direnişi isyandan çok bir “edilgenlik” hali olarak düşündüğüne işaret eder (Negri, 2007, ss. 122-123).

Tam da bu noktada Slavoj Žižek, Hardt ve Negri’nin yaklaşımına katılmadığını belirtir. Zira Žižek’e (2008, s. 382) göre “politik kipiyle, Bartleby’nin “Yapmamayı tercih ederim”i daha sonra mevcut toplumsal evrenin sabırlı olumlu ‘kararlı olumsuzlama’ çabasında aşılacak olan ‘soyut olumsuzlama’nın başlangıç noktası değildir, bir tür arkhe, bütün devinimi destekleyen o altta yatan ilkedir; bunun ardından gelen inşaat çalışması, onu ‘aşmaktan’ uzak bir şekilde, daha çok, bunu cisimlendirir.”⁵

Yine Deleuze’ün (2007, s. 94) dikkat çektiği gibi “I PREFER NOT TO formülü başka her seçeneği dışarda bırakır ve başka her şeyi uzaklaştırdığı kadar, koruduğunu ileri sürdüğü şeyi de yutar;

Bartleby’nin kopyalamayı, yani sözcükleri çoğaltmayı bırakmasını gerektirir; sözcüklerin artık ayırt edilmeyeceği bir belirsizlik bölgesi oyar, anlatımın içinde boşluk yaratır.” Rancière (2004, ss. 146, 156) ise Deleuze’ün işaret ettiği haliyle bu formülün sadece “dünyanın hiyerarşilerini değil, bu hiyerarşileri destekleyen şeyleri de tuzla buz ettiği”ni anımsatır ve “yapmamayı tercih ederim” formülünün “Bartleby’nin tercih etmeme konusundaki inatçılığı” üzerinden “iradenin iradenin geçersizliğine yönelik büyük dönüşümünün habercisi olduğu”nu vurgular.

Sonuç

Jorge Luis Borges’in (2016, s. 9) “evrenin gündelik ironilerinden biri olan gerçek faydasızlığı gösteren üzücü ve gerçek bir kitap” olarak nitelendirdiği Bartleby derinlikli her metin gibi farklı okumalara konu olmuştur. Bu çalışmanın ana argümanı; bu okumalardan biri olarak Agamben’in Bartleby’sinin üç özelliği ile öne çıktığıdır: (1) Agamben’in Bartleby’si,

⁵ Žižek (2008, s. 383), “Yapmamayı tercih ederim”in sadece hâkim sisteme değil, bizatihi o sistem tarafından üretilmiş direnme biçimlerine de yönelmesi gerektiğini savunur: “Günümüzde ‘Yapmamayı tercih ederim’ öncelikle ‘Piyasa ekonomisine, rekabete ve kar elde etmeye katılmamayı tercih ederim’ değildir, -bazıları için çok daha sorunlu bir şekilde- ‘Afrika’daki bir zenci yetim çocuğa destek olmak için bağış yapmamayı, vahşi doğadaki bataklıklarda petrol aramasını önlemeye yönelik mücadeleye katılmamayı, Afganistan’daki liberal feminist cesur kadınlarımızı eğitmek için kitaplar göndermemeyi tercih ederim” dir.” Bu çerçevede Žižek (2008, s. 385) “Bartleby’nin reddinin belirli bir içeriğin reddi değil, daha çok tam anlamıyla biçimsel reddetme jesti” olduğunun altını çizer.

Aristoteles’ci potansiyellik tartışmasının üzerinde somutlaşan bir figür olarak karşımıza çıkar. (2) Agamben’in *Bartleby’si*, edimseli ikincilleştiren konumu ile Aristoteles’ci potansiyel tartışmasındaki haliyle edimselin önceliği sorunundan bir kopuşa işaret eder. (3) Agamben’in *Bartleby’si*, aynı zamanda siyasal teoloji alanında işlevselleştirilen bir figür olarak *potentia absoluta* ile *potentia ordinata* arasındaki gerilime işaret eder ve fakat anlatının akışı, Agamben’in sözünü etiği bu iki potansiyellik türü arasında bir ilişki kurma olasılığını yok etmekten çok, bu ilişki içinden bir yeniden konumlanma çabasına daha yakın bir görünüm arz eder.

Bu ana argümanlara ek olarak Agamben’in *Bartleby’sinin*; potansiyele yaptığı derinlikli vurgu ile Deleuze, Hardt ve Negri ya da Žižek gibi isimlerin *Bartleby* okumasından ayrıldığı, ancak *Bartleby*’de siyasal olana dair anlamlı bir tahayyül imkânı görmek açısından bu isimlere yakın durduğunu söylemek mümkündür. Agamben’in *Bartleby’si*, bu açıdan bir egemenlik yahut iktidar sorunu karşısında alınan müphem bir pozisyona işaret eder. Nitekim Agamben’e (2009, s. 65) göre “iktidar, potansiyelin kendi eyleminden yalıtılmasıdır, potansiyelin örgütlenmesidir” ve “potansiyel, hazzın zıttı olduğu”na göre iktidarın potansiyel üzerinde kurmak istediği denetim ya da bizatihi potansiyele olan müdahalesi “insanın hazzının doyumsuz bırakmak” anlamına gelir. Agamben (2009, s. 75) *Bartleby’nin* “yapmamayı tercih ederim” mottosunda bizatihi *Bartleby’nin* yaşadığı bir “arafta kalma hali”nin izlerini görür.

Bitirirken, Melville’in *Bartleby’sinde* heyecan uyandıran ve farklı biçimlerde yorumlanan bu red, inkar, onaylama ve reddetme arasında kalan belirsizliklerle dolu bir erteleyiş yahut pasif bir direniş olarak yorumlanan “tercih etmemek” halinin aynı zamanda korkutucu bir potansiyel taşıdığına da altını çizmek gerekir. *Bartleby’nin* farklı okumalara açık yapısı onu bir direniş imkânı olarak düşündürmek eğilimindeyse, başka bir okumayla *Bartleby’nin* “yapmamayı tercih etmek” üzerine kurulu tavrının aslında mükemmel bir egemenlik işlemi olduğu da söylenemez mi? Bir an için *Bartleby’nin* tavrının aynı zamanda bir egemenlik stratejisi olduğunu hatırlamakta tekinsiz bir şeyler yok mudur acaba? Hiç kuşkusuz bürokratik otorite üzerinden ne onaylayan ne reddeden, sadece “yapmamayı tercih eden” bir egemenlik konfigürasyonunun varlığı, *Bartleby* ve potansiyel tartışmasında başka okuma stratejilerinin de işlevsel olabileceğini göstermesi açısından anlamlı ve önemlidir. Bu anlamı ve önemi kuvveden fiile geçirmek ve, Agamben’in *Bartleby’si* başta olmak üzere, mevcut okuma stratejilerindeki potansiyeli eleştirel bir

perspektiften açığa çıkarmak çabası ile işe başlamak, potansiyeli siyasal bir mesele olarak tahayyül etmek için iyi bir başlangıç noktası sayılabilir.

Hasan Bahadır Türk, Çankaya Üniversitesi, Türkiye

Kaynakça

- Agamben, Giorgio. (1999a). *Bartleby, or On Contingency. Potentialities: Collected Essays in Philosophy*. California: Stanford University Press.
- Agamben, Giorgio. (1999b). "On Potentiality", *Potentialities: Collected Essays in Philosophy*. California: Stanford University Press.
- Agamben, Giorgio. (2001). *Kutsal İnsan: Egemen İktidar ve Çıplak Hayat*. Çev. İ. Türkmen. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Agamben, Giorgio. (2009). *Nesir Fikri*. Çev. F. Genç. İstanbul: Metis Yayınları.
- Agamben, Giorgio. (2012). *Gelmekte Olan Ortaklık*. Çev. B. Parlak. İstanbul: Monokl Yayınları.
- Aristoteles. (1996). *Metafizik*. Çev. A. Arslan. İstanbul: Sosyal Yayınları.
- Aristoteles. (1998). *Nikomakhos'a Etik*. Çev. S. Babür. İstanbul: Ayraç Yayınevi.
- Aristoteles. (2014a). *Fizik*. Çev. S. Babür. İstanbul: YKY.
- Aristoteles. (2014b). *Ruh Üzerine*. Çev. Z. Özcan. Bursa: Sentez Yayıncılık, Bursa.
- Aristoteles. (2015). *Eudemos'a Etik*. Çev. S. Babür. Ankara: BilgeSu Yayıncılık.
- Attell, Kevin. (2009). *Potentiality, Actuality, Constituent Power*. *Diacritics*, 39, (3), ss. 35-53.
- Badiou, Alain. (2000). *Deleuze: The Clamor of Being*. Çev. L. Burchill, Minnesota: University of Minnesota Press.
- Belge, Murat. (2014). *Yazıcı Bartleby*. Herman Melville, *Yazıcı Bartleby: Bir Wall Street Öyküsü*, Çev. M. Belge. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Borges, Jorge Luis. (2016). *Önsöz*. Herman Melville, *Katip Bartleby: Bir Wall Street Hikayesi*. Çev. İ. Özdemir. İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi.
- Casarino, Cesare ve Negri, Antonio. (2004). *It's a Powerful Life: A Conversation on Contemporary Philosophy*. *Cultural Critique*, 57, ss. 151-183.
- De Boever, Arne. (2006). *Overhearing Bartleby: Agamben, Melville, and Inoperative Power*. *Parrhesia*, 1, ss. 142-162.
- Deleuze, Gilles. (2007). *Bartleby, ya da Formül*. Kritik ve Klinik içinde. Çev. İ. Uysal. İstanbul: Norgunk Yayıncılık.
- Hardt, Michael ve Negri, Antonio. (2003). *İmparatorluk*. Çev. A. Yılmaz. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- İbn Rüşd. (2013). *Metafizik Şerhi*. Çev. M. Macit. İstanbul: Litera Yayıncılık.
- Negri, Antonio. (2007). "Giorgio Agamben: The Discreet Taste of the Dialectic". Çev. M. Manderini. M. Calarco & S. DeCaroli (eds.) içinde, *Giorgio Agamben: Sovereignty and Life* (ss. 109-125). California: Stanford University Press.
- Melville, Herman. (2008). *Katip Bartleby: Bir Wall Street Öyküsü*. Çev. M. Göle. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ojakangas, Mika. (2012). *Potentia absoluta et potentia ordinata Dei: on the theological origins of Carl Schmitt's theory of constitution*. *Continental Philosophy Review*, 45, ss. 505-517.

Rancière, Jacques. (2004) *Deleuze, Bartleby, and the Literary Formula. The Flesh of Words: The Politics of Writing* içinde. Çev. C. Mandell. California: Stanford University Press.

Ross, W. D. (2011). *Aristoteles*. Çev. A. Arslan. İstanbul: Kabalıcı Yayıncılık.

Žižek, Slavoj. (2008). *Paralaks*. Çev. S. Gürses. İstanbul: Encore Yayınları.